

NUTQ TEXNIKASI VA NOTIQLIK MADANIYATINING PEDAGOGIK FAOLIYATDAGI AHAMIYATI

Shaydullayeva Kamola Shapulatovna

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Abdunazarov Bobir Normurodovich

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchi, pedagog qolaversa, inson hayotida eng muhim omil hisoblangan, nutq yoritib berilgan. Nutq nima? Nutq qanday vosita va nima uchun kerak. Nutq texnikasi nima? singari savollarga javob olishingiz mumkin. Shu bilan birgalikda insonlar orasida nutqning ommalashgani, moqot vositasi sifatida yuksalishiga ta'sir ko'rsatuvchi vositalar ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, nutqning aniqligi, nutqning ravonligi, nutqning to'g'riligi, nutqning tushunarliqligi, nutq qobiliyati, nutq uslublari notiqlik san'ati, nutqning turlari, notiq, voizlik, va'xon, dialiktizm, varvarizm, vulgarizm.

Har bir insonning ma'naviy va madaniy kamolotga erishuvida tilning o'rni alohidadir. Til insonlararo muloqot hamda fikr va axborot almashinuv vositasidir.

Til millatning tamal toshidir. I.A.Karimov «Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan judo bo'lishi muqarrar» deb ta'kidlaganida haqli edi.

Insonni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan ham tildir. Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy mahsullari - tafakkur mevalari til va nutq orqali ro'yobga chiqadi. Til tafakkur mahsullarining hayotga tadbiiq etilishiga vosita bo'luvchi qudratli quroldir. O'zbek tilining izohli lug'atida "til – fikr ifodalash va o'zaro aloqa quroli bo'lib xizmat qiladigan tovushlar, so'zlar grammatik vositalar sistemasi" deb ta'riflansa, nutqqa

“fikrni til orqali ifodalash qobiliyati, mahorati” yoki “so‘zlashuv jarayonidagi til” deb ta’rif beriladi.

Nutq tafakkur va fikrlashda o‘zaro muloqot yordamida fikr almashish vositasining har bir kishiga xos shakli, ko‘rinishidir. Nutq madaniyatining asosiy xususiyati uni ilmiy, sermazmun, aniq-ravshan, ravon, to‘g‘ri, ta’sirli, badiiy, mantiqiy, jarangdor, jozibali bayon etishdan iborat. Buning uchun nutq, avvalo, adabiy til qonun-qoidalariga to‘liq javob berishi lozim. Nutq madaniyati yakka shaxslar, chunonchi, ma’ruzachi, pedagog, suxandon, davlat va jamoat arbobi, jurnalist, muxbir va shu kabilarning nutqlari orqali namoyon bo‘ladigan ijtimoiy hodisadir. Insonning intellektual saviyasi, millatning mentaliteti, ma’naviy boyligi ortib borgani sayin nutq madaniyati ham yuksalib boradi. Nutq madaniyati nutq so‘zlash, ma’ruza qilish, o‘zaro muloqot, savol-javob, davra suhbatlarida o‘zbek adabiy tili boyligidan samarali foydalanish; g‘oyaviy, mafkuraviy, ma’naviy, tarbiyaviy jihatlarni singdirish; xalq og‘zaki ijodi, hikmatli so‘zlar, maqollar, kattalar o‘gitlaridan o‘z o‘rnida, me’yorida foydalanish; nutqning qisqa, aniq-ravshan, teran mazmunli, keng qamrovli bo‘lishiga e’tibor berish; nutq, ma’ruza, suhbat oxirida qisqa xulosalar chiqarish; zarurat tug‘ilganda tinglovchilar, suhbatdoshlar bilan odob doirasida, vazminlik asosida bahslashish, munozara yuritish kabi xususiyatlarni o‘zida mujassam etmog‘i lozim.

Ammo tilning yaratuvchisi xalq ekanligini va uning, eng avvalo, xalqqa xizmat qilishini to‘g‘ri anglovchi sog‘lom fikrli kishilar uning ijtimoiy mohiyatini doimo to‘g‘ri tushunib kelganlar. Navoiyning davlat arbobi sifatida mehnatkash xalq oldida qilgan chiqishlari, uning til haqida aytgan fikrlari buning dalilidir. Alisher Navoiyning «Muhokamat ul-lug‘atayn», «Mahbub ul-qulub», «Naztn ul-javohir» asarlari o‘zbek tilida nutq tuzishning go‘zal namunalari bo‘lishi bilan birga uning mukammallashishiga ham katta hissa qo‘shdi.

Nutq madaniyati til ilmining nisbatan yosh sohasidir. Nutq odobida suhbat, muzokara, muloqotning muayyan texnologiyasi (yo‘rig‘i) mavjud. U tanishish, murojaat qilish, salomlashish, xayrlashishning muayyan shakli bilan bog‘liq. Nutq odobining madaniy me’yorlari minnatdorchilik, tilak bildirish, kechirim so‘rash, iltimos qilish,

taklif qilish, maslahat berishning tartiblangan bo'lishini nazarda tutadi. Ishga aloqador suhbatning mazmuni, aniq amaliy masalalarni muhokama qilishdan tashqari, yupatish, hamdardlik bildirish, shuningdek, mulozamat, qo'llab-quvvatlash, qo'shilmaslik usullarini ham odob doirasida ifoda etish va bayon qilish muhim o'rin tutadi. Yosh avlodda nutq odobini tarbiyalash bugungi kundagi ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim-tarbiya sohasidagi dolzarb vazifalardan biridir. Nutq madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida adabiyot, san'at, radio, televideniye va davriy matbuotning alohida o'rni bor. Ayniqsa, adabiy tilni me'yorlashtirish va nutq madaniyati nazariyasini rivojlantirishda leksikografiya, xususan, izohli, imlo, talaffuz, o'quv va boshqa maxsus lug'atlar muhim ahamiyatga ega.

Madaniyatning keng tushunchasi, shubhasiz, aloqa madaniyati, nutq xulq-atvori madaniyati deb nomlanadigan narsani o'z ichiga oladi. Unga egalik qilish uchun nutq odob-axloqining mohiyatini tushunish muhimdir. Nutq madaniyati jamiyat hayotining, jamiyat madaniyatining o'ta muhim ajralmas tarkibiy qismi, muayyan voqeligi, ko'rinishi sifatida alohida ahamiyatga egadir. U fikr almashish, muomala so'zlash kabi kundalik, doimiy, zaruriy jarayonlarni o'z ichiga oladi, ular orqali voqelikka aylanadi, ta'sir qilish quvatiga ega bo'ladi.

Til va nutq o'zaro dialektik bog'liq ijtimoiy-tarixiy, ijtimoiy-psixik hodisalar, bo'lib, til aloqa quroli sifatida, nutq esa aloqa usuli sifatida mavjuddir. Nutq bu rasmiy tildir. U keng ma'noda so'zlardan, so'z birikmalari va gaplardan tashkil topadi. «Nutq madaniyati va notiqlik san'ati» fani hozirgi o'zbek adabiy tilini o'rganar ekan, shu adabiy til asosida vujudga keladigan barcha nutq turlari, adabiy tilga asos botiuvchi xalq tili shevalari ham uning ob'ektiga daxldordir. Nutq madaniyati sohasi adabiyotshunoslik, poetika, estetika, etika, pedagogika, mantiq, ruhshunoslik, siyosatshunoslik sohalari bilan bog'liq.

Notiqlik va voizlik san'atiga oid asarlar, o'zbek madaniy nutqiga asos bo'lgan milliy adabiy meros namunalari, o'zbek milliy hujjatchiligi hamda davlat tilida ish yuritish qonun - qoidalari majmuasi nutq madaniyati fanining asosiy ob'ektlaridandir. Keyingi yillarda oliy o'quv yurtlarining barcha fakultetlarida «Nutq madaniyati va

notiqlik san'ati» fanining o'qitilayotganligi quvonarli holdir. Yosh avlodni tarbiyalashdek o'ta mas'uliyatli vazifani o'z zimmasiga olayotgan talabaning o'z fanini chuqur o'rganishining o'zi yetarli emas. Ona tilida puxta, lo'nda va shirador nutq tuza olish malakasi va mahorati matematika o'qituvchisi

uchun ham, ona tili o'qituvchisi uchun ham birday zaruriy fazilatdir. Samimiylik, xushmuomalalik, odoblilik, o'quvchilarga hurmat bilan qarash kabi fazilatlar nutqning o'quvchilar tomonidan e'tibor bilan tinglanishiga sabab bo'ladi.

Mukammal notiqlik san'atiga ega bo'lish – o'qituvchilar uchun ulkan mehnat talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning o'tkirligi, yorqinligi va originalligi tinglovchi va o'quvchida his-tuyg'u va qiziqish uyg'otishi, uning e'tiborini qaratishi, aytilayotgan narsaning mazmunini yaxshilab yetkazish uchun zarurdir.

Demak, nutq aniq va ravon bo'lishi, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan bo'lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo'ysunishi, boshlanishidan oxirigacha izchil bayon qilinishi lozim. Ana shunday nutq asosida o'rganilayotgan bilim o'quvchi qalbiga borib yetadi. SHunday nutq madaniy nutq talablariga javob beradi. Buning uchun o'qituvchidan tinimsiz izlanish va o'z ustida ishlash, filologik bilim va muttasil nutqiy mashq talab qilinadi.

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasi eng murakkab va doimiy munozaralarga sabab bo'ladigan jarayon. Psixologik til bilan aytganda nutq texnikasi, notiq nutqining o'rinli yoki o'rinsiz ekanligini belgilashda namoyon bo'ladi. O'qituvchi har xil vaziyatlarda, turli xarakterdagi o'quvchilar bilan muloqotda bo'ladi. Demak u o'z nutqini ana shu vaziyatlar asosida, o'quvchilar holatiga qarab tuzishi, o'zgartirishi, doimo nutqining ta'sirchan chiqishiga e'tibor berishi, o'quvchilarni zeriktirib qo'ymasligi uchun tilning tasviriy vositalari bo'lmish metonimiya, metafora kabilardan foydalanishi lozim. O'quvchilar diqqatini jalb etish, o'rganilayotgan mavzuga ularni qiziqтира olish o'qituvchi nutq texnikasining asosiy xususiyatlaridandir.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchining takomillashgan nutqqa ega bo'lishi, o'quv materialini talabalar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'minlash garovidir.

O'qituvchi go'zal, o'zni ham, so'zni ham qiynamaydigan ravon va ifodalarga boy nutqi bilan o'quvchilarni mahliyo etib, bermoqchi bo'lgan bilimini yosh inson shuuriga osonlik bilan olib kiradi. Buning zahirida o'qituvchining nutqi go'zal bo'lmog'i lozimdir. Nutq qobiliyati –nutq yordamida, shuningdek, imo –ishora vositasida o'z fikr hamda xis –tuyg'ularini aniqva ravshan ifodalash qobiliyati. Bu o'qituvchilik qobiliyati uchun juda muhim. Zotdan, ona tili milliy ma'naviyatimizning, dunyoni teran idrok etishimizning zahiridir». Hozirgi o'zbek adabiy tilining to'liq shakllanganligi va ulkan ijtimoiy vazifani bajarayotganligi ayni haqiqatdir. Bu til xalqimiz uchun umumiy til sifatida shakllandi. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi Respublikamizda davlat ishlarining, o'qish-o'qitish, ta'lim-tarbiya, targ'ibot-tashviqot ishlarining shu tilda olib borilishi uchun juda katta imkoniyat yaratdi. Tilga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi, uning barcha imkoniyatlarini o'rganish ishlari keng ko'lamda olib borilmoqda

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat, -T.: Iqtisod-moliya, 2010-312 b.
2. Roziyeva D.I., Tolipov O.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
3. Sh.Abdullayeva, D.I.Roziyeva. Pedagogik diagnostika va korreksiya. . Darslik. T.: Fan va texnologiyalar, 2019.
4. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. Darslik. T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.5.
5. OPPORTUNITIES TO DEVELOP PEDAGOGICAL THINKING IN FUTURE TEACHERS BASED ON THE INTEGRATION OF PEDAGOGICAL SCIENCES
KS Shaydullayeva
Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka 3 (4)
6. THE NEED FOR PEDAGOGICAL THINKING IN THE PEDAGOGICAL ACTIVITY OF A MODERN TEACHER
SK Shapulatovna
FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES 2 (24 ...

7. DESCRIPTION OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL THEORIES ON THE FORMATION OF PEDAGOGICAL THINKING

SK Shapulatovna

MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH 3 ...